

**РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАВДАНЬ ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ РОЗВИВАЛЬНО-
НАВЧАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ
ДІТЕЙ**

УДК: 372.21+153.35+808899.282 (укр).

Монке О.С., Ђлькіна В. В.

Стаття присвячується проблемі творчого розвитку дітей дошкільного віку засобами розвивально-навчального потенціалу української літератури для дітей. Досліджується розвивально-навчальний потенціал української дитячої літератури, виокремлюються завдання, що стоять перед вихователем у роботі з книгою, надаються рекомендації щодо організації читання дітям старшого дошкільного віку.

Ключові слова: творчий розвиток, розвивально-навчальний потенціал художньої літератури, діти дошкільного віку.

Статья посвящается проблеме реализации задач творческого развития детей дошкольного возраста средствами развивающе-обучающего потенциала украинской литературы для детей. Исследуется развивающе-обучающий потенциал украинской детской литературы, выделяются задачи, стоящие перед воспитателем в работе с книгой, предоставляются рекомендации по организации чтения детям старшего дошкольного возраста.

Ключевые слова: творческое развитие, развивающе-обучающий потенциал художественной литературы, дети дошкольного возраста.

The article is dedicated to the problem of the realization of the objectives of the creative development of children of preschool age means developmental - learning potential of Ukrainian literature for children. Examines the developmental – learning potential of the children’s Ukrainian literature, highlighted the challenges facing the tutor to work with the book, and provided recommendations on the organization of reading children of senior preschool age.

Key words: creative development, developmental - learning potential of fiction, children of pre-school age.

Сьогодні все частіше лунає думка, що на розвиток дошкільника повинна працювати сама книга, а не її спеціальне «препарування» на обов’язкових заняттях, адже художня література має неабиякий розвивально-навчальний потенціал для пізнавального і творчого розвитку дошкільника. Розвивально-навчальний потенціал художньої літератури в дошкільному навчальному закладі значно знижують єдиний для всіх «регламентований набір художніх текстів; регламентовані навчальні заняття з ознайомлення з художньою літературою; ізольованість програмного читання від інших форм навчального процесу» (Н.Короткова).

Питанням творчого розвитку дітей дошкільного віку присвячені дослідження відомих психологів (Г.Айзенк, Д.Богоявленська, Л.Виготський, А.Дзикині, С. Каплан, Н.Лейтес, А. Маслоу, В. Моляко, Ж. Піаже, А. Под'яков, Я. Пономарьов, Е.Фромм, В.Шадриков та ін.) і педагогів (Н.Карпинська, Є.Фльорина, В.Матюшкин, Н.Гавриш, Н.Ветлугіна та ін.). Розв'язання проблеми творчості залежить від розуміння процесу розвитку інтелекту, емоційно-чуттєвої сфери та безпосередньо способів прояву творчої активності особистості. Тобто основою для самоактуалізації й самореалізації творчої особистості виступає наявність у неї творчого потенціалу. Однак можливості розвивально-навчального потенціалу української літератури для дітей, як способу прояву творчої пізнавальної активності особистості ще недостатньо досліджено.

Природа виникнення та розвитку дитячої творчості останнім часом є предметом досліджень багатьох учених. Нерідко джерело творчості розглядають як результат тільки внутрішніх сил, потенцій дитини. У цьому разі становлення творчих здібностей зводиться до некерованого спонтанного процесу. Дослідженням сутності творчості, умов її розвитку та інших аспектів займались і займаються різні науки, в тому числі філософія, психологія та педагогіка. Платон, наприклад, відносив до творчості все, створене людиною: «...Усе, що викликає перехід з небуття у буття - творчість...» [6]. Визначаючи виняткову значущість творчого розвитку особистості, Л. Виготський писав, що творчість - це діяльність людини, спрямована на створення нового: чи то речей зовнішнього світу, чи умовисновків або почуттів, властивих самій людині [8]. Сьогодні у науковій літературі творчість визначається як діяльність, кінцевим результатом якої є створення якісно іншого, що вирізняється неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю (при цьому зазначається, що творчість специфічна для людини, тобто завжди передбачає творця суб'єкта творчої діяльності). Так, В. Цапук, досліджуючи філософські аспекти творчості, стверджує, що творчість сприяє розвитку особистості, її самореалізації в процесі створення матеріальних і духовних цінностей [7]. У наш час спостерігається зростання інтересу до процесу творчості. Якщо в деяких психічних процесах людині допомагають складні механізми (комп'ютери, сканери, обчислювані машини), то творчість не може бути формалізована і обмежена певною програмою дій, не може бути механічною.

Пріоритетним завданням навчально-виховного процесу ДНЗ є всебічний розвиток дітей, зокрема їх творчих здібностей. Про сутність творчого розвитку дошкільників свідчить яскраве виражене бажання займатися творчістю (активно-вольові дії, спрямовані на досягнення мети: творчий пошук прийомів і засобів неординарного вирішення проблемних ситуацій, які виникають у процесі діяльності). У дослідженнях проблеми розвитку дитячої творчості представники гуманістичної педагогіки доводять її очевидну суспільно-педагогічну цінність, яка полягає у формуванні унікальних креативних здібностей, що забезпечують дитині участь у найрізноманітніших видах діяльності. Творчість у дитинстві не самоціль, а засіб та умова всебічного гармонійного розвитку, виявлення власного розуміння навколишнього, ставлення до нього. Вона допомагає розкрити внутрішній світ, особливості сприйман-

ня, уявлень, інтересів, здібностей. Доведено, що становлення творчої особистості дитини, розвиток її творчих здібностей залежить від гармонійного поєднання природних нахилів, вагомих для конкретної дитини мотивів діяльності та сприятливого розвивального середовища. Важливим чинником успіху є також виховання морально-вольових якостей, розвиток емоційної сфери та набуття дошкільниками певних знань, умінь і навичок, які необхідні для проявлення творчого потенціалу. Дитина дошкільного віку у процесі діяльності активно діє і відкриває щось нове для себе, пізнає довкілля, водночас спостереження та аналіз творчих проявів дитини виявляються багатющим матеріалом для вивчення відчуття духовного стану, внутрішнього світу, адже її творчість - це своєрідний рентген дитячої душі, її внутрішнього світу, психічного та фізичного стану. Це могутній ефективний засіб вивчення дитячої природи, субкультури і чинник впливу на її розвиток та виховання.

Пріоритетними напрямками роботи щодо розвитку творчих здібностей дошкільників є: оновлення змісту навчально-виховного процесу, що полягає у створенні належних умов забезпечення розвивального середовища, своєчасному виявленні природних задатків, нахилів і здібностей дитини; інтеграції родинного та суспільного дошкільного виховання, формуванні готовності вихователя до інноваційної діяльності. Завдання всебічного і гармонійного формування особистості дитини диктує розвиток інтересів, що стимулюють цілеспрямовану діяльність — умову розвитку здібностей.

Значний внесок у розвиток творчих здібностей можуть дати заняття з художньої літератури. Художня література, як універсальний розвивально-навчальний засіб, виводить дитину за межі того, що сприймається нею безпосередньо, занурює її в інші можливі світи з широким спектром моделей людської поведінки, орієнтує її, і, звичайно, забезпечує багатюще мовлення в середовищі. Виходження дитини дошкільного віку в барвистий світ української літератури — явище не просте, це не тільки засіб отримання необхідної інформації, а й середовище спілкування, самопізнання, збагачення знаннями про життя та долі різних людей і, звичайно, джерело насолоди.

Найповнішої реалізації розвивально-навчального потенціалу художньої літератури з метою творчого розвитку дітей дошкільного віку набуває вільний підбір художніх текстів для конкретної групи дітей, невимушена форма організації читання, і об'єднання читання з іншими формами сумісної діяльності дорослого з дітьми в загальному навчально-виховному процесі. Для реалізації розвивального потенціалу художньої літератури — щоб книга сама «працювала» на розвиток дитини — вихователь повинен використовувати сукупність художніх текстів, спеціально відібраних з урахуванням їх структури (художньої форми) і змістовно-сміслового наповнення. Так, Н.Короткова зауважує, що ця сукупність не повинна мати характер обов'язкової систематичної програми, але може бути представлена лише у вигляді рекомендаційного кола читання, яке, з одного боку, реалізує заплановані розвивальні функції, а з іншого — задовольняє потреби й інтереси дітей конкретної вікової групи. Водночас художні тексти, на думку автора, за ступенем складності не просто повинні бути «підлаштовані» під наявний рівень дитячого сприйняття, а й мають створювати «напруження душі», тобто просувати дітей на крок уперед в їх розумовій та емоційній роботі [2,45].

На нашу думку, у роботі з книгою слід підбирати конкретні художні тексти, виходячи з їх розвивального потенціалу та у відповідності з особливостями дітей групи з тим, щоб діти побачили в книзі джерело задоволення своїх пізнавальних інтересів щодо навколишнього світу, відчули красу і виразність художнього слова; забезпечення часу і умов для щоденного читання і невимушеного обговорення художніх текстів; виховувати в дітей звичку до уважного слухання книги; звертатися до художніх текстів в інших формах спільної діяльності дорослого і дітей, використовуючи тексти як смисловий фон і стимул для продуктивної пізнавально-дослідницької діяльності, гри, проводячи аналогії між подіями, які відбуваються з персонажами, їх переживаннями, роздумами і власною діяльністю дітей [2, 46].

Зазвичай у програмах декларується принцип жанрової різноманітності художніх творів, але вирішальним для добору художніх текстів є жанровий поділ: поезія – проза, а в середині поділ на фольклор і авторські твори. Разом з цим важливим є і поділ на великі літературні форми (поезія: авторські поеми і оповідання у віршах; проза: авторські повісті, цикли оповідань з наскрізним персонажем) і малі літературні форми (поезія: фольклорні віршовані тексти, авторські вірші; проза: українські народні казки, авторські оповідання (казкові і реалістичні)). На полицях дошкільних навчальних закладів іноді бракує саме великих літературних форм – авторських казкових і реалістичних повістей, а також циклів оповідань з наскрізним головним персонажем. Але саме великі розповідні тексти створюють цілісну картину подій, які відбуваються з персонажами, тимчасово-причинних зв'язків, залежності поведінки персонажів від обставин, що змінюються, внутрішніх психологічних мотивів. Це є особливо суттєвим для дітей старшого дошкільного віку, адже дозволяє їм відкривати перед собою широкий спектр можливих моделей поведінки в різноманітних і змінюваних обставинах, засвоювати загальнолюдські цінності і цінності, які прийняті в суспільстві.

Різноманітні твори необхідні дітям дошкільного віку передусім для повнішого розуміння світу, оскільки кожен окремий жанр розкриває світ своїм особливим способом. Художня форма твору кожного окремого жанру тісно пов'язана з його змістовно-смисловим наповненням. Урахування змістовно-смислового наповнення художніх текстів у програмах дошкільних навчальних закладів відповідає принципів тематичного планування. Однак традиційний підхід до тематизації неможливий, якщо йдеться про великі літературні твори, які «завжди багатотемні, охоплюють різні сфери дійсності» [1, 38]. Добираючи художні твори, педагог повинен орієнтуватися на індивідуальні особливості дітей, на зміст інших форм сумісної діяльності з дітьми. Загальновідомо, що межі можливостей уважного слухання художнього твору дітьми старшої групи коливаються 20 хвилин. У відповідності з цим можна використовувати твори для тривалого читання, які належать здебільшого до великих літературних форм (читають їх частинами); твори для короткого читання – кожен із них (або кілька коротких віршів, оповідань) уміщується в період 20 хвилин.

Російська дослідниця Н.Короткова в основу тематизації великих художніх текстів радить покласти два крайніх «полярних» за характером типи уявних «світів», які створюють ці тексти. Кожен із цих численних світів є особливою

моделлю дійсності, і «чим різноманітніша ця численність світів, які уявляє собі дитина, коли слухає книгу, тим повнішим є вплив художньої літератури на її розвиток» [1, 38]. Зауважимо, що з одного боку, ці художні тексти створюють «реалістичні світи», які моделюють дійсність через реалістичний простір і час, в якому живе персонаж-дитина (наприклад, Ясочка із циклу віршованих оповідань Н.Забіли «Ясоччина книжка» або хлопчик Тико з далекої Півночі та його вірний друг, пес – Волохан із циклу оповідань М.Трублаїні «Волохан»). З іншого – ці художні тексти створюють «вигадані» світи, які моделюють дійсність через умовно-невизначений простір і час з особливою галереєю образів-персонажів: фольклорних казкових або дитячих персонажів, які стали знаковими в дитячій субкультурі, як-от зайчик Кося Вухань і їжачок Колько Колючка та їхні друзі із «Незвичайних пригод у Лісовій Школі» В. Нестайка або Барвінок і Ромашка та їхні друзі із «Ста пригод Барвінка і Ромашки» Б.Чалого [2, 48].

Н.Короткова радить проміжок між цими «полярними» світами заповнювати текстами, які створюють «комбіновані світи», в яких сполучуються між собою вигадані і реалістичні елементи. Кожен із цих типів можливих світів по-своєму «працює» на розвиток дитини: вигадані і комбіновані світи сприяють більше розвиткові уяви й фантазії, реалістичні – засвоєнню причинно-наслідкових зв'язків, мотивів і наслідків людських учинків, вихованню культури почуттів, і всі вони в підсумку сприяють засвоєнню суспільних норм і людських цінностей, моделей людської поведінки і ставлення до навколишнього світу.

Отже, використовуючи художню літературу в навчально-виховному процесі ДНЗ, передусім треба пам'ятати про самоцінне значення художніх творів для загального розвитку і освіти дітей. До того ж, художні твори можуть використовуватись як «сміслові тло, що забарвлює інші форми спільної партнерської діяльності дорослого з дітьми» [2, 49]. Зазвичай художні твори використовуються як смислове тло у малюванні за змістом художнього твору або етичній бесіді. Але у великих художніх творах є безліч цікавого матеріалу для пізнавально-дослідницької і продуктивної діяльності, адже персонажі художніх творів – зазвичай дивовижні експериментатори, дослідники, мандрівники. Тому події, які відбуваються з ними можуть слугувати мотивом для цікавої діяльності дорослого з дітьми. Наведемо приклади:

1. Що це за квітка?

«На цій самій галявині ще до тебе квітла квітка. Навкруги ще де-не-де навіть сніг лежав. А вона квітла! Менша за тебе, тоненька, тендітна. Пелюстки її були білі-білі, як сніг. А формою вона була схожа на маленький дзвоник... Як могла б вижити у лісі, серед снігу, квітка, в якій не було шубки?» («Весняна казочка» Ганни Беленької) [2, 50].

Цей твір є прекрасною основою для класифікаційної роботи: *«ранньої весни квітнуть підсніжники, проліски... Якщо налітає холодний вітер або падає сніг, квіточка нахилиється до землі. Коли пригріє сонечко, і сніг тане, стебло розпрямляється, а квіти піднімають голівки. Ранньовесняні квіти називають ефермоїдами...»*.

2. Відмітимо на карті ті місця, звідки прилетіли до одного прадавнього гаю папуги з усіх сторін світу («Пайливець Жако» Анатолія Григорука) і ознайомимося з країнами світу.

3. Богданкові наснився сон, що він разом з вірним песиком Шарком і Ластівочкою прилетіли на Місяць на ракеті: *«Пінь-пінь, друзі... Тут дуже легко літається. Я майже не витрачаю сил»*, — проспівала Ластівочка. Несподівано Шарко, махнувши хвостом, відлетів на метрів десять від ракети. За ним Богданко, ледь піднявши праву ногу, повис над ракетою. В чому тут справа? Чому Шарко і Богданко почали літати? Спробуємо провести дослід (з пір'їною, з кульбабою і т.ін.). Вони легші за повітря. Так само, як і вага Богданка, його друга-песика і пташки на Місяці була набагато меншою, ніж на Землі. Таким чином пояснюємо дітям поняття невагомості.

4. Чому усміхався новенький трамвай? Що розповів йому старий трамвай? (*«Чому усміхався трамвай»* Василя Довжика). Спробуємо розібратись у можливостях і властивостях різних видах транспорту, які їздять (*«подорожують»*) по дорогах міста: Автомобілі *«вічно кудись мчать навипередки, одне перед одним товпляться на перехрестях, поспішають тролейбуси і собі теж не проти поспіхом об'їхати козось... А трамваї цокочуть поважно, дочекаються черги, доки поїде передній, і собі рушають слідком, ніколи не обганяючи товариша...»* [2, 50-51].

Принцип використання художніх текстів як смислового фону і підказки може застосовуватися й у розвитку мовлення дітей у вигляді їхньої словесної творчості: корисним і захопливим є ініціювання дорослим відтворення і продовження словесного експериментування персонажів творів; через художні тексти можна відкрити дітям можливості творчої побудови сюжетів, розвивати сюжетоскладання як елемент словесної та ігрової творчості.

Словесні ігри й досліді персонажів стають джерелом власної творчості дітей (складання віршів, загадок), ініційованих дорослим ігор-експериментів (пошук рими). Гарним приводом для спільної гри — складання може слугувати будь-який сюжет великого художнього твору, який зацікавив дітей, викликав у них бажання продовжити пригоди улюблених персонажів.

Щоб дібрати художні твори для читання дітям і використовувати їх як смислове тло для інших видів діяльності, педагог сам повинен добре орієнтуватись у текстах, принаймні, попередньо прочитати їх і визначити, які з них можуть сподобатись дітям групи. Адже дуже важливо, щоб читання книг не стало примушеною дією; книга повинна розвивати дитину, і водночас — принести їй задоволення.

Задля успішної реалізації виховного і розвивального потенціалу художньої літератури, як засобу творчого розвитку дітей дошкільного віку, важливо не тільки коректно добирати художні твори, а й правильно організовувати читання. Читання художніх творів повинно відбуватись щоденно й у невимушеній обстановці. Кожна дитина добровільно приєднується до кола слухачів читця-педагога. Водночас діти, які не бажують у даний момент слухати художній твір, який читає вихователь, повинні дотримуватись правила: займатись своїми справами тихенько, щоб не заважати іншим. Вихователь сам добирає художні тексти, зважаючи на індивідуальні особливості дітей групи, сам визначає послідовність їх читання, керуючись принципом чергування: великі літературні форми для тривалого читання, — малі літературні форми — для нетривалого читання; доцільно також чергувати віршовані і прозові твори. В залежності від зацікавленості й бажань дітей можна повертатись до

раніше прочитаних творів. Великі художні твори слід читати кілька днів підряд (в залежності від обсягу тексту це може зайняти від 2 до 10-12 днів), оскільки діти повинні запам'ятати послідовність подій сюжету твору, «вжитися» в уявлюваний світ книги. Все це стає складним, якщо тексти накладаються один на одного, або один і той самий текст читається з великою перервою. Кожного місяця вихователь читає дітям 1-2 великих художні твори. У період між читанням двох великих художніх творів використовуються короткі твори: фольклорні й авторські казки, реалістичні оповідання, короткі фольклорні й авторські віршовані тексти. Тут можливе сполучення кількох коротких текстів за жанрами або тематичною спрямованістю. Вихователь не повинен прагнути до обов'язкового обговорення з дітьми художнього тексту безпосередньо після читання, а тим більше примушувати їх до «препарування» поетичних творів і багаторазового переказу прозових творів. Обговорення повинні проходити невимушено. Вони доречні, якщо в дітей виникають запитання і судження стосовно прочитаного, якщо вихователь має намір використовувати текст як смислове тло, стимул для діяльності, яка безпосередньо йде за читанням, або вбачає необхідність порівняти колізії художнього тексту з реальними подіями. Педагог може через деякий час згадати з дітьми прочитані тексти, обговорити їх під час інших видів діяльності, оскільки звертання до книги допомагає стимулювати активність дітей: осмислити і пояснити деякі факти, події і т. ін. Художні тексти для тривалого читання і їхню послідовність вихователь може запланувати на 2-3 місяці наперед. Короткі художні твори для нетривалого читання попередньо добираються на тиждень-місяць. У доборі, плануванні й послідовності коротких текстів вихователь керується подіями, які відбуваються (пора року, свято, пам'ятна дата), тематичними циклами, запланованими для пізнавально-дослідницької діяльності, і спрямованістю актуальних інтересів групи. Список дібраних текстів постійно корегується педагогом з урахуванням запитань, які з'являються в дітей, конфліктів, вирішення яких може бути підказане книгою. У кожній групі завжди повинні бути наявні кілька збірок художніх текстів із рекомендаційного списку (вірші, фольклорні і авторські казки, оповідання дитячих авторів), з яких вихователь, реагуючи на актуальну ситуацію, може в будь-який момент обрати відповідні твори. Додатково вихователь користується і хрестоматією для дітей дошкільного віку, але вона не повинна бути єдиним, або основним джерелом художніх творів. Книжки для тривалого читання доцільно зберігати в загальній бібліотеці дошкільного закладу для того, щоб ними могли скористатись усі групи, коли це необхідно.

Отже, українська література для дітей сприяє гармонійному розвитку особистості дитини, її творчої діяльності. Саме тому дуже важливо правильно організувати роботу з книгою, ретельно підбирати художні твори для читання, а також знайомити дітей з різножанровими творами і великими художніми текстами для повнішого сприйняття світу і цілеспрямованого розвитку. Українська література - не тільки розвага, засіб цікавого проведення дозвілля, а ще й могутній потенціал для духовного, естетичного, розумового виховання дітей дошкільного віку, розвитку їх творчих здібностей.

Література

1. Короткова Н. «Художественная литература в образовательной работе с детьми старшего дошкольного возраста»// Н. Короткова/ Дошкольное воспитание № 8, 2001. - С. 35-38.
2. Монке О.С. Українська література для дітей дошкільного віку. Навчальний посібник /О.С.Монке// Одеса, 2010. – 349 с.
3. Платон. Сочинения в 4 т. - М., 1969. - Т. 2. - С. 135.
4. Цапок В.А. Творчество (Философский аспект проблемы)./ В.А.Цапок / - Кишинев, 1989. - С. 7.
5. Щербакова К.І. Вступ до спеціальності: Навчальний посібник /К.І. Щербакова / - К., 1990. -166 с.

ОПЫТ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

УДК 373.3:159.922.7

Бардашевская Л.

В статье анализируются взгляды ученых о значении критического мышления в развитии личности младших школьников в учебной деятельности; рассматриваются возможности технологии «Развитие критического мышления через чтение и письмо», по формированию критического мышления у младших школьников на уроках математики; описывается опыт применения таких приемов, как синквейн и кластер в процессе обучения математике учащихся четвертого класса, который позитивно повлиял на формирование у них навыков критического мышления.

Ключевые слова: критическое мышление, приемы формирования критического мышления, обучение математике младших школьников.

У статті аналізуються погляди вчених на призначення критичного мислення в розвитку особистості молодших школярів у навчальній діяльності; розглядаються можливості технології «Розвиток критичного мислення через читання та письмо» з формування критичного мислення у молодших школярів на уроках математики; описується досвід застосування таких прийомів як синквейн та кластер у процесі навчання математики школярів четвертого класу, який позитивно вплинув на формування в них навичок критичного мислення.

Ключові слова: критичне мислення, прийоми формування критичного мислення, навчання математики молодших школярів.

The article analyzes the views of scientists about the importance of critical thinking in the development of junior pupils personality in learning activities, examines the opportunities of technology «Development of